

Causes of Weirdness in the Quran Curriculum

Yakup EROĞLU*

Abstract

In Arabic grammar there are a group of words that differ in terms of their properties and shapes. It is very important to understand the meaning of the words that are included in the curriculum of the Quran and are named as *garib* because their meaning is not known by everyone. In general, the Quran, which was downloaded as Arabic in the Quraysh dialect, contained words belonging to different dialects, and the presence of some words that were *mu'arreb* in Arabic from some other languages were seen as *garib* by people who were not familiar with these words. In addition, many new words that the Arabs never used before or used in different meanings became religious terms and concepts in time, and in Arabic *mutter* (two or more words having the same meaning), *azdad* (one word having two opposite meanings), *common* (one word meaning two or more) etc. The diversity of wording in many ways caused such words to be perceived as strange. Again, as a result of the Islamic conquests, the fact that the Arabs gradually moved away from corruption made it difficult to understand the Quran compared to the first period, and this was one of the most important reasons for more words to be regarded as *garib*.

At the same time, the most common features of the verbal adjectives in Arabic language were investigated in the article.

Keywords: *Qur'an, Language Odd, Dialect, , Mu'arreb, Common, Synonym, Antonym.*

Kur'ân Müfredâtındaki Gariplik Sebepleri

Yakup EROĞLU

Öz

Kur'ân müfredatı içerisinde yer alan ve manası herkes tarafından bilinmediği için *garib* olarak isimlendirilen kelimelerin anlamına vakıf olmak Kur'ân'ın doğru anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Genel anlamda Kureys lehçesiyle Arapça olarak indirilmiş olan Kur'ân'da farklı lehçelere ait lafızların yer alması ve az da olsa diğer bazı dillerden Arapçaya girerek *mu'arreb* olan birtakım kelimelerin bulunması bu kelimelere âşina olmayan insanlar tarafından *garîb* olarak görülmüştür. Ayrıca Arapların daha önce hiç kullanmadığı ya da farklı anlamlarda kullandığı birçok yeni kelimenin

* Instructor, University of Ibrahim Cacan (Ağrı) Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Branch of Arabic Language and Rhetoric, Ağrı, Turkey.

Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Ağrı, Türkiye.

y.eroglu2534@gmail.com

ORCID 0000-0001-6812-1229

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 15 October / Ekim 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 08 November / Kasım 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 January / Ocak 2021

Volume / Cilt: 8; Issue / Sayı: 15; Pages / Sayfa: 255-276.

Suggested ISNAD Citation: Yakup Eroğlu, "Kur'ân Müfredâtındaki Gariplik Sebepleri", *Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 8/14 (Ocak-January 2021), 255-276. www.dergipark.org.tr

zamanla birer dinî istilâh, kavram olması ve Arapça'da müterâdif (iki ya da daha fazla kelimenin aynı anlama gelmesi), ezdâd (bir lafzın iki zıt manaya gelmesi), müşterek (bir lafzın iki ya da daha fazla manaya gelmesi) vb. birçok açıdan lafız çeşitliliği bulunması bu tür kelimelerin garip olarak algılanmasına sebep olmuştur. Yine İslâm fetihleri neticesinde Araçların yavaş yavaş fesâhatten uzaklaşmış olmaları ilk döneme göre Kur'ân'ı anlamayı zorlaştırmış bu da daha fazla kelimenin garib sayılmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Bu çalışmada zikredilenlerin yanı sıra sıfat fiillerin Arapçada diğer yaygın özellikleri de incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Dil, Garib, Lehçe, Mu'arreb, Müsterek, Müterâdif, Ezdâd.

GİRİŞ

"عَرَبِيٌّ" kelimesi "فَعِيلٌ" vezninde "عَرَبٌ-يَعْرُبُ-عَرَابَةٌ، عُرْبَةٌ" fiilinden türeyen "عَرَبِيٌّ" kelimesi "فَعِيلٌ" vezninde ism-i fâil manasında bir sıfat-ı müşebbehe olup; sözlükte ailesinden ve vatanından uzak kalan, kendi cinsi arasında benzeri bulunmayan, tek ve nâdir, eşsiz ve emsalsiz gibi manalara gelmektedir.¹ Belâgat açısından kelâmda "garib" terimi ise mâna itibariyle kapalı ve anlaşılması zor, anlamı herkes tarafından bilinmeyen kelimelere denir.²

Aynı zamanda belâgat ilminde dil ve edebiyat alimleri tarafından bir kelimenin fasîh olması için onun tenâfurü'l-hurûf, kıyasa aykırı olmak, kulağa hoş gelmemek gibi kuralların yanı sıra o kelimenin garabetten de uzak olması şart koşulmuştur. Arap edebiyatçıları tarafından nesir ve şiirde kullanılması alışkanlık haline gelmeyen bir kelimenin kullanılması garâbettir. Cahiliye devri Arap edebiyatında da bu meseleye çok önem verilmiş, içinde garâbet olan şiir ve nesir örnekleri fesâhat bakımından çok zayıf kabul edilmiştir.³ Mesela; "والله اليوم اطلخم الحرب" "Vallahi bugün savaş şiddetlendi." cümlesinde Araçlar tarafından nadir olarak kullanılan 'اطلخم' 'şiddetlendi' fiilinin bulunması nedeniyle garâbet oluşmuş ve cümlenin genel fesahati etkilenmiştir. Bu kelimenin yerine Araçlarda yaygın olan "اشند" fiili kullanılırdı cümlede fesâhat korunmuş olurdu.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan, ancak kullanımı yaygın olmadığı için herkes tarafından anlaşılmayan, anlamını yalnız belli bir ilim, kültür ve birikime sahip olanların bilebildiği, bunun dışında sözlük yardımı olmaksızın anlamı bilinmeyen ya da muhtelif Arap

¹ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn İbn Manzûr, "Garib", *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013), I/285-295; Ebu'l-Feyz Murtazâ ez-Zebîdî, "Garib", *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mecmû'at mine'l-Muhakkikîn (Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.), 3/472-482; Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyye, "Garib", *el-Mu'cemu'l-Vasît* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1972), 2/647-648; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Elfâzi Garibi'l-Kurân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk - Beyrut: Dâru'l-Kalem - Dâru's-Şâmiyye, 2012), 604-605; Hüseyin Elmalı, Şükrü Arslan, "Garib" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/374.

² Abdülhalîm Uveys, *Mustalahâtu Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Vefâ, Kahire 2007/1428. III, 13-14.

³ Detaylı bilgi için bkz: es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ty.), 20-32; Alî el-Cârim - Mustafâ Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1984), I, 5-8.

lehçelerine ait veya aslen yabancı olup sonradan Arapçalaştırılmış kelime ve terimleri ele alıp inceleyen ilim dalı ve bu alanda yazılmış eserlerin genel adına “Garîbu’l Kur’ân” denir.⁴

Ebû Hayyân el-Endelüsî, (ö. 745/1344) Kur’ân kelimelerinin iki kısım olduğunu; birinci kısmın, manası herkes tarafından bilinen yer, gök, su vb. kelimelerden, ikinci kısmın ise manası kapalı olup ancak ilim ehli kişiler tarafından bilinebilen kelimelerden oluştuğunu, Garîbu’l-Kur’ân’ın konusunu ikinci grupta bulunan kelimelerin teşkil ettiğini ifade etmektedir.⁵ Bu kelimeler, şazz (kural dışı) olmalarından değil konunun uzmanları ve diğer insanların bilgi seviyelerinin aynı olmamasından dolayı garib olarak isimlendirilmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’in ilk muhatapları olan sahâbiler, Arapçanın inceliklerine, Arap adet ve geleneklerine, âyetlerin nüzûl sebeplerine vâkıf olmaları nedeniyle Kur’ân kelimelerinin çoğunun anlamını biliyorlar, anlayamadıkları bazı kelimeleri ise Hz. Peygambere sorarak öğreniyorlardı. Ayrıca Kur’ân’ın edebi seviyesinin yüksekliği, muhtevasının genişliği, onda yeni konuların bulunması ve muhataplarının dil ve kültür bakımından farklı seviyelerde olmaları sebebiyle bazı kısımları açıklamaya ihtiyaç duyulmuş, Allah resulü ve onun vefatından sonra da bazı sahâbiler bu kısımları tefsir ederek Kur’ân’ın doğru anlaşılmasına çalışmışlardır.⁶

Kur’ân müfredatı içerisinde manası herkes tarafından kolayca anlaşılamayan garîb kelimelerin sayısı İslâm’ın ilk devirlerinden itibaren giderek çoğalmış; önceleri oldukça sınırlı sayıda kelimeyi açıklamak için yazılan Garîbu’l-Kur’ân kitaplarının hacimleri sonraki dönemlerde genişlemiş, Kur’ân’daki birçok lafız artık garîb olarak kabul edilerek bu kitaplarda yer almaya başlamıştır.⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de garîb olarak kabul edilen bu kelimelerin gariplik sebepleri arasında muhtelif Arap lehçelerine ait olmaları, aslen yabancı olup Arapçalaştırılmaları, Arapların daha önce hiç kullanmadığı ya da farklı anlamlarda kullandığı birçok yeni kelime ve ifadenin istilâhî anlamıyla kullanılması, Arap dilinde terâdüf, müşterek ve ezdâd olgusunun bulunması ve İslam fetihleri neticesinde dilin bozulmasına bağlı olarak bazı Arapça kelimelerinin canlılığını yitirmesi yer almaktadır.

⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 74; Muhammed İbrâhîm el-Ceremî, *Mu’cemu Ulûmi’l-Kur’ân* (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1422/2001), 197; Musâid b. Süleyman, *et-Tefsîru’l-Luğavi li’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Riyad: Dâru İbni’l-Cevzi, 1432), 328.

⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tuhfetü’l Erîb bimâ fi’l-Kur’ân mine’l-Garîb*, thk. Semîr el-Meczûb, (Beirut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1983/1403), 40.

⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 1: 29; Sadrettin Gümüş, “Garîbu’l-Kur’ân Tefsirinin Doğuşu”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1993), 12.

⁷ Şükrü Arslan, *İbnü’l-Yezîdî ve Garîbu’l-Kur’ân’ı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1982), 47.

1. Farklı Lehçeler ve Diller

Kur'ân-ı Kerîm genel anlamda Kureyş lehçesiyle Arapça olarak indirilmiş olmasına rağmen onda farklı lehçelerden ve az da olsa diğer bazı dillerden Arapçaya girerek muarreb⁸ olan birtakım kelimelerin bulunması bu kelimelere âşina olmayan insanlar tarafından garîb olarak görülmüştür.

1.1. Kur'ân-ı Kerîm'deki Lehçeler

Birçok dil gibi Arapça da birbirinden az ya da çok farklılıklar gösteren birtakım lehçelerden oluşmaktadır. Lehçeler arasındaki bu farklılıklar kelimelerin harflerinde, hareke ve sükûnunda, mu'rab ve mebnîlik, idğamlı idğamsız olma, harf ilavesi veya düşürülmesi, müzekkerlik ve müenneslik, takdîm-tehîr vb. dil ve kırâata ait konularda olmaktadır. Ayrıca bir anlam çeşitli lehçelerde farklı lafızlarla ifade edilebilmektedir.⁹ Kur'ân'ın bazı lafızlarındaki garipliğin en önemli nedenlerinden biri, onda her biri fasîh olan lehçelerden kelimeler kullanılmasıdır.

Arapça olarak inzâl olan Kur'ân'ın, Arapça'nın hangi lehçeleriyle indiği konusunda temelde iki farklı görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisi onun sadece Kureyş lehçesiyle indiği, diğeri de onda Kureyş lehçesiyle birlikte diğer bazı lehçelerin de olduğu görüşüdür.

Bazı âlimler, (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ) {Biz her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki, (Allah'ın emirlerini) onlara apaçık anlatsın.}¹⁰ âyetine dayanarak Kur'ân'ın dilinin onu tebliğ etmekle görevlendirilen Hz. Peygamberin kullandığı lehçe ile aynı olması gerektiğini ifade ederek, Allah Resûlü Kureyş kabilesinden olduğundan Kur'ân'ın da Kureyş lehçesiyle nâzil olduğunu belirtmişlerdir.¹¹

Ferrâ (ö. 207/822), Arapların Câhiliye döneminde her yıl hac mevsiminde Mekke'ye gelip Kâbe'yi tavaf ettiklerini, Kureyşin bu vesileyle Arapların dillerini dinleyerek onlardan güzel bulduklarını alıp konuştuklarını; bu sayede Arapların en fasîh konuşanı olduklarını ve dillerinin çirkin ifadelerden, kusurlu lafızlardan uzak olduğunu zikretmiştir.¹²

Kureyş'in üstünlüğünü savunan İbn Fâris (ö. 395/1004), *es-Sâhibî* isimli eserinde şöyle der: "Arap diliyle uğraşan, Arapların tarihini, kondukları, göçtükleri yerleri bilen âlimlerimiz ve şiir râvilerimiz Kureyş dilinin en fasîh ve en saf dil olduğunda ittifak etmişlerdir. Tüm Araplar arasında Allah onları seçmiş, peygamberi (s.a.v.) onların arasın-

⁸ İhticâc asırlarında yabancı dillerden Arapçaya giren ve Arapça kalıplara uydurulmak suretiyle bazı değişiklikler yapılarak kullanılan kelimelerdir.

⁹ M. Raşit Özbalkıç, *Kur'ân ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü* (İzmir: Akademi Yayınları, 2006), 76.

¹⁰ İbrâhîm 14/4.

¹¹ Mustafa Sâdık er-Râfî, *İ'câzu'l-Kur'ân ve Belâgatu'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1425/2005), 63.

¹² Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*, thk. Fuâd 'Alî Mansûr, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/175.

dan göndermiş ve onları haremin sâkinleri ve komşuları kılmıştır. Mekke’ye hac için gelenler işlerinde Kureys’e başvurmuş, Kureysliler onlara gerekenleri öğretmiş ve aralarında hüküm vermiştir. Araplar da Kureys’in üstünlüğünü kabul etmiş ve onları “ehlullah” diye isimlendirmiştir. Çünkü onlar İsmail’in nesebi temiz çocuklarıdır.¹³

Ebû Nâsr el-Fârâbî de Kureys’in hac mevsiminde Beytü’l-Haram’a gelen Arapların lehçelerinden lafzen fasîh olan, dile kolay ve kulağa hoş gelen, sîgası, kalıbı düzgün olan kelimeleri seçerek nihâyetinde lehçelerinin en büyük mucize olan Kur’ân’ı Kerim’i taşıyacak olgunluğa eriştiğini belirtir ve Kur’ân’ın Kureys lehçesinin terkip, lafız ve üslûplarından oluştuğunu ancak beşer dili ile Kur’ân dili arasında büyük üslûp farklılıkları bulunduğunu ifade eder.¹⁴

Abdul Âl Sâlim Mekrem ise; “Kur’ân Kureys lehçesi ile indirilmiştir” ifadesiyle diğer Arap lehçelerini de içinde barındıran, birbirini takip eden gelişim aşamalarını geçtikten sonra oluşan ideal Kur’ân edebiyat dilinin kastedildiğini ifade etmekte; ayrıca Kureys lehçesinin diğer Arap kabile lehçelerinden birçok özellik barındırdığını ve onların da dillerine ve kulaklarına garip gelmediğini ve neticede Kur’ân-ı Kerîm’in bu lehçe ile indiğini ve tüm Arapları ilzâm ettiğini belirtmektedir.¹⁵

Bazı âlimler ise meşhur şairlerin şiirlerini Kureys lehçesi ile yazdıklarını, yazı, telif, hitâbet ve şiirde bu lehçenin kullanıldığını ve kendi lehçelerini bırakarak halkın bilhassa şiirde Kureys lehçesini tercih ettiğini ve Arabistan’ın en asil ve en temiz lehçesinin bu lehçe olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁶

Modern araştırmacılardan Tâhâ Hüseyin’e göre de Araplar İslâm’dan önce şiir gibi edebî ifadede Kureys lehçesinde birleşmişlerdir. Ayrıca âlimler, râviler, hadisçi ve tefsirciler Kur’ân’ın Kureys lehçesiyle indirildiği hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁷

Kur’ân-ı Kerîm’in Kureys lehçesiyle indiğine dair rivâyetler şunlardır:

Hz. Ömer, İbn Mes’ud’a bir mektup yazarak: “Muhakkak Kur’ân, Kureys diliyle inmiştir. İnsanlara Kur’ân’ı Kureys lehçesiyle okut, Huzeyl lehçesiyle değil”¹⁸ diyerek Kur’ân’ın Kureys lehçesiyle okunması gerektiğini hatırlatmıştır.

Hz. Osman ise Kur’ân-ı Kerîm’in istinsâhı ile görevlendirdiği Zeyd ile Kureysli olan Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Âs ve Abdurrahman b. Hâris’e hitaben: “Siz (Kureysliler) Zeyd b. Sâbit ile Kur’ân-ı Kerîm’in herhangi bir kırâatında ihtilafa düşerseniz, onu Kureys

¹³ Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fî Fıkhi’l-Luğa ve Sünenü’l-‘Arabî fî Kelâmiha*, nşr. Muhammed Alî Beydûn, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1418/1997), 28.

¹⁴ Abdul Âl Sâlim Mekrem, *Zevâhiru’l-Luğaviyye* (Beyrut: Müessetü’r-Risâle, 1409/1988), 53.

¹⁵ Mekrem, *Zevâhiru’l-Luğaviyye*, 54.

¹⁶ Subhî Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1977), 114.

¹⁷ İsmail Güler - Sevede Alan, “Kureys Lehçesinin Klasik Arapçaya Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 336.

¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerh-ü Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dârû’l-Ma’rife, 1379), 9/7.

lehçesiyle ile yazınız. Çünkü Kur'an onların lehçesiyle indirilmiştir." dediği ve onların da böyle yaptıkları nakledilir.¹⁹

İbn Ebi Dâvûd şöyle demektedir: Hz. Ömer'den rivâyet edilen "Siz dil konusunda ihtilafa düşerseniz onu Mudar lehçesiyle yazınız."²⁰ sözünün manası da Mudar'ın, Kureyş, Kays, Hüzeyl ve diğerlerinin neseplerinin son bulduğu cedleri olması itibariyledir.²¹

Abdullah b. Abbâs da Kur'an'ın Kureyş ve Huzâa dili ile indirildiğini ve bu ikisinin aynı kökten geldiğini söylemiştir.²²

Bazı âlimlere göre ise Kureyş lehçesiyle nâzil olan Kur'an-ı Kerîm diğer Arap lehçelerinden de bazı kelime ve ifadeleri ihtivâ etmektedir.

Ebû Bekr el-Bakillânî (ö. 403/1013): Hz. Osman'ın; "Kur'an Kureyş dili ile nâzil oldu." sözünün manası, "Kur'an'ın çoğu o lehçe ile indirildi" demektir. Zira Kur'an'ın tamamının Kureyş dili ile nâzil olduğuna dair kesin bir delil yoktur. "إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ ﴿تَعْقِلُونَ﴾ {Gerçekten iyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık.}"²³ âyetinin zâhiri anlamı, Kur'an'ın bütün Arap lehçeleri üzere indiğini gösterir." demektedir.²⁴

İbn Abdilberr ise: "Bana göre Kur'an-ı Kerîm'in Kureyş lehçesiyle nâzil olduğunu söyleyenlerin sözlerinin manası, onun büyük çoğunluğu bu dille inmiştir." demektir. Zira baştan sona bütün Kur'an'da hemzeyi açıktan okuma gibi Kureyş lehçesi dışında lehçeler de vardır. Çünkü Kureyşliler hemzeyi açıktan okumazlar."²⁵ diyerek farklı lehçelere işaret etmektedir.

Şeyh Cemâluddîn b. Mâlik şöyle der: "Ceñâb-ı Hak pek azı hariç Kur'an-ı Kerîm'i Hicâz diliyle indirmiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerîm ﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ﴾²⁶, ﴿مَنْ يَزِدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ﴾²⁷ de idğam edildiği gibi Temîm dilinde nâzil olmuştur. İdğâm Temîm dilinde, fekk ise Hicâz dilinde kullanılır."²⁸

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasr, (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2002/1423), "Fezâilu'l-Kur'an", 3, (6/99).

²⁰ el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 9: 7.

²¹ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kirâatı* (İstanbul: MÜFV Yayınları, 2006), 32.

²² el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 9/7; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 1/61; Bedruddîn Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâtî (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1428/2006), 1/283.

²³ ez-Zuhruf 43/3.

²⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/283; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kirâatı*, 33.

²⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/353.

²⁶ el-Enfâl 8/13.

²⁷ el-Mâide 5/54.

²⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/353; Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/285-286.

Mustafa Sâdık er-Râfî (1881-1937) de *İ’câzu’l-Kur’ân* adlı eserinde bazı âlimlerin (لَا يَنْفُصُكُمْ) ²⁹ ifadesinin Benî Abs lügatinde “لَا يَنْفُصُكُمْ” anlamına geldiğini söylediklerini bildirir.³⁰

Ebu Ubeyd (ö. 224/838) ise “yedi harf” hadisiyle³¹ ilgi şu yorumu yapmıştır. “*Bununla her kelimenin yedi lehçe ile okunması kastedilmemiştir. Yedi lehçe Kur’ân’ın bütününe dağılmıştır. Bazı kelimeler Kureys, bazı kelimeler Hüzeyl, bazı kelimeler Hevâzin, bazı kelimeler Yemen, bazı kelimeler de başka lehçelerle okunur. Bazı lehçelerin payına daha fazla düşmüştür.*”³²

İbn Fâris ise Kur’ân’ın, Arapların kullandığı temel üslûp ve tarzları kapsadığını şöyle ifade etmektedir: “*Allah’ın hüccetinin onlar üzerinde daha müessir olması ve onların, bizim lehçemiz ve üslubumuzla gelmediği için onun bir benzerini getiremedik dememeleri için Araplara ait bütün üslûp ve tarzlar Kur’ân-ı Kerîm’de vârid olmuştur. Gerçekten Allah, bir benzerini getirmekten âciz kalsınlar diye Kur’ân-ı Kerîm’i, onların şiir ve hitâbelerinde tanıyıp bildikleri lehçelerle indirmiştir.*”³³

İbn ‘Atiyye de Kur’ân’ın i’câzının ve fesâhatinin gereği olarak diğer kabileleri dışlamadığını, onların en fasîh olan ve muktezâ-yı hâli (durumun gereğini) en güzel şekilde ifade edecek kelimelerini seçerek, bunu Kureys ve Hicâz lehçesiyle harmanladığını ifade etmiştir.³⁴

Kur’ân-ı Kerîm’deki farklı lehçeler ve bunlara ait kelimelere *el-İtkân*’da müstakil bir bölüm ayıran Suyûtî (ö. 911/1505) eserinde özellikle İbn Abbâs’tan yapılan rivâyetlere yer verir. Kur’ân’daki garîb kelimeleri Arap lehçelerine göre açıkladığı *Garîbu’l-Kur’ân* (*Luğatu’l-Kur’ân*) adlı müstakil bir eseri bulunan İbn Abbâs, “أَنْ يَفْتِنَكُمْ” kelimesinin³⁵ Hevâzin dilinde “يُضِلُّكُمْ” “sizi sapıtan”, “بُورًا” lafzının³⁶ Umman dilinde “هَلَكَى” “helak olan”, “نَقَّبُوا” kelimesinin³⁷ Yemen dilinde “هَرَبُوا” “kaçtılar”, “لَا يَنْفُصُكُمْ” ifadesinin³⁸ Beni Abs dilinde “لَا

²⁹ el-Hucurât 49/14.

³⁰ er-Râfî, *İ’câzu’l-Kur’ân ve Belâğatu’n-Nebeviyye*, 65-66.

³¹ **Yedi harf ile ilgili hadisler:** İmam Buhârî ve Müslim, İbn Abbâs’ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “*Cebrâil bana Kur’ân’ı bir harf üzerine okuttu. Tekrar ona döndüm ve bunu artırmasını istedim. O da yedi harfe varıncaya kadar artırmaya devam etti.*” (Buhârî, “*Bed’u’l-Halk*” 6; Müslim, “*Salâtu’l-Musâfirîn*”, 272); “*Bu Kur’ân yedi harf üzerine nâzil oldu. Hangisi kolayınıza geliyorsa onu okuyun.*” (Buhârî, “*Fezâilu’l-Kur’ân*”, 5)

³² Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fezâilu’l-Kur’ân*, thk. Mervân Atiyye, Muhsin Harrâbe, Vefâ Takıyyuddîn (Dımaşk-Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 1415/1995), 309; Muhammed Abdulaziz ez-Zürkânî, *Kur’ân İlimleri* (*Menâhilu’l-İrfân Tercümesi*), çev. Halil Aldemir, Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 271.

³³ Suyûtî, *el-Muzhir*, 1/342; Özbalkıç, *Kur’ân ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, 66.

³⁴ İbn Atiyye, *el-Endelüsî, el-Muharreru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abde’s-Şâfi Muhammed (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1422), 52.

³⁵ en-Nisâ 4/101.

³⁶ el-Furkân 25/18.

³⁷ Kâf 50/36.

³⁸ el-Hucurât 49/14.

"يُنْقِصُكُمْ" "eksiltmez", "مُرَاغَمًا" kelimesinin de³⁹ Hüzeyl dilinde "مُنْفِيسًا" "geniş yer" anlamına geldiğini söylemektedir.

Suyûtî, Ebû Bekr el-Vasitî'nin *el-İrşâd fî Kırâati'l-Aşr* adlı eserinde Kureyş, Hüzeyl, Kinâne, Ha'sam, Hazrec, Eş'ar, Nemir, Kays 'Aylân, Curhum, Yemen, Ezdeşenûe, Kinde, Temîm, Himyer, Medyen, Lahm, Sa'du'l-'Aşîra, Hadramevt, Sedûs, Amâlika, Enmâr, Gassân, Muzhic, Huzâ'a, Gatafân, Sebe', Umân, Benû Hanîfe, Sa'lebe, Tayy, Âmir b. Sa'sa'a, Evs, Muzejne, Sekîf, Cüzâm, Beliyy, 'Uzre, Hevâzin ve Yemâme lehçeleri olmak üzere Kur'an'da elli civarında lehçenin varlığından bahsettiğini ayrıca (فَسَيُنْغِضُونَ) {başlarını sallayacaklar}⁴⁰, (مُقِيَّتًا) {güçlü}⁴¹ ve (فَشَرَّدَ بِهِمْ) {cemiyetlerini dağıt} ⁴² kelimeleri dışında Kur'an'da Kureyş lehçesiyle hiçbir garîb kelime bulunmadığını, çünkü Kureyş dilinin kolay, yumuşak ve açık; diğer Arap lehçelerinin ise kaba ve garîb olduğunu zikrettiğini nakletmektedir.⁴³

Suyûtî, Ebu'l-Kâsım'ın Kur'an'da bulunan Hicâz dili dışındaki kelimelerle ilgili telif ettiği kitabında belirttiği (Kinâne lehçesinde 17, Hüzeyl lehçesinde 37, Himyer lehçesinde 20, Cürhüm lehçesinde de 20 olmak üzere) 29 lehçe ve bu lehçelere ait toplam 158 kelimeyi zikreder.⁴⁴

Kanaatimize göre Hz. Peygamber'den sonra Kur'an'ın en yetkin müfessiri olarak kabul edilen İbn Abbâs'a nispet edilen ve Kur'an'daki bazı kelimelerin hangi lehçeye ait olduğunu gösteren Luğatu'l-Kur'an adlı bir eserin olması, yedi kırâat ile ilgili hadisin birçok âlim tarafından yedi lehçe olarak açıklanması ayrıca Kur'an kelimelerinde terâdüf, ibdâl, ezdâd ve lehçe temeline dayanan farklı kalıpların olması⁴⁵ Kur'an'ı Kerîm'de Kureyş lehçesi dışında bazı lehçelere ait kelimelerin de bulunduğunu göstermektedir.

1. 2. Kur'an-ı Kerîm'de Yabancı Kelime Konusu

Kur'an-ı Kerîm'i dilbilimsel yönden ele alan İslâm âlimleri, onda Arapça olmayan kelimelerin bulunup bulunmadığı konusunda değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. İslâm âlimlerinin önemli bir kısmı Kur'an'da yabancı kelime bulunmadığını, onun bütün kelimelerinin Arapça olduğunu savunurken, diğer bir kısmı da Arapça dışında başka dillerden de bazı kelimelerin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bazı âlimler ise her iki guruba mensûb âlimlerin görüşlerini zikrettikten sonra uzlaştıracı bir yol izlemişlerdir.

Kur'an'da yabancı dillere ait olduğu ileri sürülen kelimelerin bir kısmı garîb olarak nitelendirildiği için bu konudaki farklı görüşleri delilleriyle birlikte zikredeceğiz.

³⁹ en-Nisâ 4/100.

⁴⁰ İsrâ: 17/51.

⁴¹ Nisâ: 4/85.

⁴² Enfâl: 8/57.

⁴³ Geniş bilgi için bkz.: Suyûtî, *el-İtkân*, 2/122-123.

⁴⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/108-121.

⁴⁵ Soner Gündüzöz, *Kur'an'ın Eşsiz Dili* (Samsun: Etüt Yayınları, 2011), 41-51.

a) Kur’ân’da Yabancı Kelime Bulunmadığını Söyleyenler:

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu Kur’ân’da Arapça dışında herhangi bir dil-den kelime bulunmadığı görüşündedirler. Başta İmâm Şâfiî, Ebû Ubeyde, İbn Cerîr et-Taberî, İbn Fâris, Kadı Ebû Bekr olmak üzere birçok âlim ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ “Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”⁴⁶ ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ﴾ {Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın.}⁴⁷ ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ﴾ {Uyarıcılardan olasın di-ye onu Rûhu’l-Emîn (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.}⁴⁸ ﴿إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ {Biz düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.}⁴⁹ ﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ﴾ {Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur’ân kılsaydık, diyeceklerdi ki: Âyetleri tafsilatlı şekilde açıklanmalı değil miydi? Arab’a yabancı dilden (kitap) olur mu?}⁵⁰ âyetlerini bu görüşlerine delil olarak getirmişler ve Kur’ân’da yabancı (asıllı) kelimelerin bulunduğunu kabul etmenin Kur’ân’la çelişeceğini ileri sürmüşlerdir.

İmâm Şâfiî (ö. 204/820), *er-Risâle* adlı eserinde Kur’ân’da yabancı kelime olduğunu söyleyenlere şiddetle karşı çıkmış ve bizzat Kur’ân, Allah’ın kitabında Arapça’dan başka bir lisan olmadığını söylüyor, demiştir. Daha sonra, Kur’ân’da muarreb kelimelerin bulunduğunu söyleyenlerin bu düşüncelerinin, Kur’ân’da Arapların bilmediği bazı özel ifadelerin bulunmasından kaynaklandığını belirterek, Arapçanın çok zengin bir dil olduğunu, onu Peygamberden başka hiçbir kimsenin tamamen bilemeyeceğini, bu yüzden bazı kelime ve ibârelerin Arapların bazıları tarafından bilinmemesinin normal olduğunu ifade etmiştir.⁵¹

Bu konuda Ebû Ubeyde (ö. 209/824) ise şöyle der: “Kur’ân-ı Kerîm açık bir dil-le Arapça olarak nâzil olmuştur. Onda Arapça olmayan kelimelerin varlığını kabul edenler ağır bir iddiada bulunurlar. Kim ne olduğunu bilmeden “طه” Nebatça’dır, derse çok büyük bir lafetmiştir. Zira o kelâmın başlangıcıdır. Sûrenin ismi ve şîârıdır.”⁵²

İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ise her peygamberin tebliğinin bir fayda sağlayabilmesi için gönderildiği kavmin dili ile gönderilmesi gerektiğini söylemiş ve konuda {Biz her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik onlara (emredildikleri şeyleri) açıklasın.} âyetini delil getirmiş, Hz. Peygamberin dili Arapça olduğuna göre Kur’ân’ın da

⁴⁶ Yûsuf 12/2.

⁴⁷ İbrâhîm 14/4.

⁴⁸ ez-Zuhruf: 26/193-195.

⁴⁹ eş-Şuarâ 26/195.

⁵⁰ Fussilet: 41/44.

⁵¹ Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalıskan (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 40-47.

⁵² Ebû Ubeyde Ma’mer b. Müsennâ, *Mecâzu’l-Kur’ân*, thk. Fuâd Sezgin (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1381), 1/17; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/355.

Arapça olduğunu ifade ederek Kur'an'da; Farsça, Habeşçe, Nebatça ve benzeri dillerden alınan kelimelerin tefsirine dair bilgiler İbn Abbâs ve diğer sahâbeden vârid olduğuna göre bu kelimelerin, esasen Arap diline yerleşmiş, Araplar, İran'lılar ve Habeş'liler arasında müşterek kelimeler olduğunu söylemiştir.⁵³

İbn Fâris de; "Şâyet Kur'an'da Arapça dışında kelimeler bulunsaydı, Arapların bunların benzerlerini bulmaktan aciz kaldıkları, dolayısıyla bilmedikleri lügatları kullandıkları şüphesi doğardı. Ayrıca, eğer zikrolunan şey doğru olsa, Farsça tercümesiyle namaz kılmanın câiz olması gerekirdi. Çünkü tercümede i'câz bulunmaz. Halbuki Allah (c.c) mu'ciz Kur'an'ın okunmasını emretmiştir. Farsça tercümeyle namaz câiz olsaydı, Arapça tefsir ve Meâni'l-Kur'an kitapları ile daha iyi câiz olması gerekirdi ki, bu düşüncede olan hiçbir âlim yoktur." demektedir.⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'de Arapça dışında kelime olmadığı görüşünde olan ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) ise Allah'ın Kur'an'ı Arapça olarak indirdiğini, Kur'an'ın kırâat ve tilâvetinin sadece bu dil ile (kendi lafzıyla) câiz olduğunu, Allah'ın peygamberine Kur'an'ı onun peygamberliğine şahitlik eden ve onun risâletinin doğruluğunu kesin olarak gösteren bir mucize olarak verdiğini, Hz. Peygamberin de Arap edip ve şairlerine onun âyetleriyle meydan okuduğunu ayrıca bizzat Kur'an âyetlerinin Arapça'dan başka bir dil olmadığına delâlet ettiğini ve âlimlerin çoğunun da bu görüşte olduğunu zikretmektedir.⁵⁵

Suyûtî'nin el-İtkân'da belirttiğine göre bazı âlimler, bu kelimelerin gerçek Arapça olduğunu fakat Arap dilinin son derece geniş olması sebebiyle bunların birçok sahâbenin gözünden kaçmış olabileceğini, İbn Abbâs'ın da "فاطر" ve "فاتح" kelimelerinin manasını kavrayamadığını belirtmişlerdir. Ayrıca Ebu'l-Meâlî Uzeyzî b. Abdilmelik de; "Bu kelimelerin Arap dilinde mevcut olması dilin genişliğine ve kelime yönünden zenginliğine bağlıdır. Esasen Arapça'da mevcut olan bu kelimelerin diğer dillerde eskiden beri kullanılmış olmaları da mümkündür." demektedir.⁵⁶

b) Kur'an'da Yabancı Kelime Bulunduğunu Söyleyenler:

İslâm âlimlerinin bazıları ise Kur'an'da yabancı kelimelerin varlığını kabul ederek bu durumun Resûlullah'ın bütün insanlığa peygamber olarak gönderilişinin bir gereği olduğunu, onu Arapça olmaktan çıkarmayacağını ifade etmektedirler.

Kur'an'da başka dillerden bazı kelimelerin bulunduğuna dair rivâyetler İbn Abbâs, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Meysere, İbn Cübeyr, Mücâhid, İkrime, Vehb b. Münebbih ve 'Atâ b. Ebî Rebâh gibi ilk müfessirlere dayanmaktadır. Bu görüş sahipleri: (قُرَأْنَا عَرَبِيًّا) {Arapça

⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/6-10.

⁵⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 47.

⁵⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 287.

⁵⁶ Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an* (Kur'an İlimleri Ansiklopedisi), çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik (İstanbul Madve Yayınları, ts.), 1/366.

Kur’ân}57 âyetini; nasıl ki, Farsça bir kaside de Arapça bir kelime bulunması Onu Farsça olmaktan çıkarmıyorsa, Arapça olmayan birkaç kelimenin Kur’ân’da bulunmasının da, Kur’ân’ı Arapça olmaktan çıkarmayacağı şeklinde yorumlamışlar; {ءَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ} {Arab’a yabancı dilden (kitap) olur mu?}58 âyetine de siyakına binâen “Yabancı bir kelâm ve Arap muhatap mı?” manası vermişler, buna gerekçe olarak da nahiv âlimlerinin “ابراهيم” gibi kelimeleri, özel isim ve yabancı dilden olması dolayısıyla gayr-ı munsarif kabul etmelerini göstermişlerdir.59

Zerkeşî, *el-Burhân*’da İbn Abbâs, İkrime ve diğer âlimlerin Kur’ân’da Arapça dışındaki kelimeler bulunduğu görüşünde olduklarını zikretmiş ve örnek olarak şu kelimeleri vermiştir:60

‘adâlet’ (العدل) ‘القسط’, ‘başladılar’ *Rumca*, (قصدا) ‘طفقا’, ‘dağ’ (الجبل) ‘الطور’ *Rumca*, ‘lewha’ (اللوح) ‘الرقيم’, ‘Farsça’ (الكتاب) ‘السجل’, ‘döndük’ *İbrânîce*, (تبنا) ‘هدنا’, *Rumca*, ‘ince ipek’ (الرقيق من الستر) ‘السندس’, ‘yağ tortusu’ *Ehl-i Mağrib*, (عكر الزيت) ‘المهل’, *Hintçe*, (يا رجل) ‘طه’, ‘nehir’ *Yunanca*, (النهر) ‘السرى’, ‘kalın kumaş’ *Farsça*, (القليظ) ‘الإستبرق’, *Hintçe*, ‘güzel’ (الحسن) ‘سينين’, ‘Ehl-i Mağrib’ (ينضج) ‘يصهر’, ‘*İbrânîce*’, ‘aydınlatici’ *Habeşçe*, (المضيئ) ‘الدري’, ‘kandil, menfez’ *Habeşçe*, (الكوة) ‘المشكوة’, *Nebatça*, (الأولى) ‘الملة الآخرة’, ‘Ehl-i Mağrib’ (نضجه) ‘إناه’, ‘acı veren’ *İbrânîce*, (المؤلم) ‘الأليم’, ‘diğer, önceki din’ *Kiptice*, (البحر) ‘اليَم’, ‘ilerisinde’ *Kiptice*, (أمامهم) ‘وراءهم’, ‘*Kiptice*, (ظواهرها) ‘بطائنها’, ‘ot’ *Ehl-i Mağrib*, (الحشيش) ‘الأب’, ‘*Kiptice*, ‘döşekler’ (ضعفين) ‘كفلين’, ‘gece kalkmak’ *Habeşçe*, (الأسد) ‘القسورة’, ‘iki kat’ *Habeşçe*, (الليل) ‘الليل’ *Habeşçe*.

Kur’ân’daki yabancı kelimeleri ilk defa *el-Mühezzeb* isimli eserinde bir kitap halinde toplayan ayrıca bu konuya *el-İtkân*’da genişçe yer veren Suyûtî, sahâbe ve tâbiünden gelen rivâyetlere dayanarak kendisinin de aynı görüşte olduğunu söylemekte ve İbn Cerîr’in tâbiünün ileri gelenlerinden Ebû Meysere’den yaptığı “Kur’ân’da her dilden kelimeler mevcuttur.” rivâyetini bu konudaki en kuvvetli delili olarak zikrederek benzer rivâyetlerin Saîd b. Cübeyr ve Vehb b. Münebbih’ten de yapıldığını belirtmektedir.61

Suyûtî’ye göre Kur’ân’da bu gibi kelimelerin kullanılmasındaki hikmet, onun önceki ve sonraki kavimlerin ilimlerini, her konudaki bilgiyi ihtivâ etmesidir. Kur’ân’ın her şeyi ihata etmesi bakımından değişik dil ve lugatlara yer vermesi de gereklidir. Bu yüzden Arapların çokça kullandığı, dile hafif düşen ve kulağa hoş gelen her lügatten kelimeler, Kur’ân diline girmiştir. {Biz her peygamberi ancak kendi kavminin diliyle gönderdik.}62

57 Yûsuf 14/2.

58 Fussilet 41/44.

59 Suyûtî, *el-İtkân*, 1/366; Semih Ebû Muğlî, *Kur’ân’ın Dilleri (Kur’ân’da Arapça Olmayan Kelimeler)*, çev. Muammer Erbaş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 80.

60 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/289-290.

61 Suyûtî, *el-İtkân*, 1/356.

62 İbrâhîm 14/4.

âyetinden anlaşıldığına göre Cenab-ı Hak, her kavme, kendi dilini konuşan bir elçi göndermiştir. Resûlullah (sav) ise bütün ümmetlere peygamber olarak gönderildiğinden, kendisine indirilen kitapta, kavminin dili asıl olmakla beraber, her kavmin dilinden kelimeler bulunmaktadır.⁶³

el-Cüveynî ise; Kur'ân'da muarreb kelimeler bulunması hususunda başka bir fayda gördüğünü şu ifadelerle anlatmaktadır: "استبرق" kelimesi Arapça değildir. Arapça olmayan kelimeler de fesâhat ve belâgat bakımından Arapça kelimeler seviyesinde olamaz, denirse buna şu cevabı veririz: Dünyanın bütün fasîh konuşanları bir araya gelseler ve Kur'ân'da geçen bu kelimeleri kaldırıp, yerlerine fesâhat yönünden onlara denk kelimeler bulmak isteseler, bu konuda âciz olduklarını anlarlar. Fasîh dile sahip olan herkes "استبرق" kelimesinin karşılığını bulamayacağından, onu aynen kullanmak zorundadır. Benzeri bulunmayan fasîh kelimedenden daha belîğ olan bir kelime düşünülebilir mi? demektedir.⁶⁴

Kur'ân-ı Kerîm'deki muarreb kelimeler hakkında yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri Arthur Jeffery'nin *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân* adlı eseridir. Kitabının mukaddimesinde konuyu genel hatlarıyla inceleyen Jeffery, önce Arap dilbilimcileri ve müfessirler daha sonra da müsteşriklerin görüşlerini zikrederek kelimelerin kökenlerini ele aldığı eserinde alfabetik olarak sıraladığı 325 kelimedenden (muarreb olarak) bahsetmiştir. Jeffery, Kur'ân dilinde, Arapça herhangi bir kök taşımayan tümüyle Arapça dışından olan kelimeler, Sâmi dillerde ortak bir köke sahip ve Arapça'da da bir kökü bulunan fakat Kur'ân'da Arapça'daki anlamından çok diğer Sâmi dillerdeki anlamında kullanılan kelimeler ve aslı itibarıyla Arapça olan fakat anlamında İbrânice, Süryânice, Habeşçe vs. gibi diğer Sâmi dillerin etkisi bulunan kelimeler olmak üzere üç çeşit yabancı unsur görmektedir.⁶⁵

Batıda da birçok eleştiriye maruz kalan eser hakkında Nâsûhi Ünal Karaarslan *Câmi' at-Ta'rib* isimli çalışmasında başta Kur'ân kelimesi olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'in inanç ve ibadetle ilgili terminolojisinin neredeyse tamamını Arapça'dan başka dillere bağlama amacıyla olan bu eserin yalnızca Kur'ân kelimelerinin Arapça'nın kardeşleri olan diğer dillerle yapılan karşılaştırması bakımından faydalı olabileceğini ancak bu terminolojiyi mutlaka yabancı kaynağa bağlamanın ise, niçin Arapça değil de İbrânice ve Süryanca sorusunu cevapsız bırakacağı için ilmî olmaktan uzak olduğunu belirtmiş; aynı kaynaktan gelen ilahi dinlerin getirdiği prensiplerde kavram benzerliğinin bulunması ne kadar tabii ise bu kavramlara delâlet eden aynı dil ailesine ait dillerin din terminolojisinde de benzerlik bulunmasının çok tabii olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Arapçada türeyebilecekleri köklerin bulunması ve bu dilin ses ve kalıplarına uygun türeme imkânı

⁶³ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/356-357.

⁶⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/357-358; Muğlî, *Kur'ân'ın Dilleri*, 81.

⁶⁵ Bilal Gökçür, "Kur'ân'da Yabancı Kelimeler Meselesine Oryantalist Bir Yaklaşım", *Marife Dergisi* 2/3 (2002), 138; Detaylı bilgi için bkz.: Artur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of The Qur'ân* (Baroda: Oriental Institute, 1938), 43-296.

bulunan 'فرقان', 'فتح', 'فاطر', 'قيامه', 'عالم', 'عبد', 'طهارة', 'صوم', 'صلاة', 'إسلام', 'إيمان', 'دين' v.b. Kur'an kavramlarının İbrânice, Habeşçe veya Aramca'da benzerleri var diyerek bu dillerden Arapçaya geçip sonra Kur'an'da kullanıldıklarını iddia etmenin doğru olmadığını, bu kelimelerin Arapça olmaması için hiçbir sebebin bulunmadığını, Sâmi diller içinde bu dil ailesinin ana karakterlerini en iyi muhafaza etmiş olan Arapça'nın bu kelimelere sahip çıkma konusunda (İbrânice, Aramca ve Habeşçe gibi) akrabalarından daha layık olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

c) Kur'an'daki Yabancı Kelimeler Konusunda Uzlaştırıcı Bir Yol İzleyenler

Kur'an-ı Kerim'deki yabancı kelimeler konusunda bazı âlimler de her iki kesimi de doğrulayan bir tavır benimseyerek uzlaştırıcı bir yol izlemişlerdir. Bu görüş sahiplerine göre Kur'an'da yer alan ve yabancı olarak nitelenen kelimeler eski Arapların komşularından alıp, kendi dillerinin kalıplarına sokarak şekillendirdikleri lafızlar olup bunlar İslâm öncesi dönemde onların dillerinde yaygınlık kazanmışlardır. İslâm geldiğinde bu kelimeler Arap diline yerleşmiş onun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu nedenle Kur'an'da yer alan bu kelimeler asılları yabancı ve başka dilden alınmış olsalar da Arap dilinden sayılırlar.

Bu konudaki en önemli görüş İbn Faris'in Ebu Ubeyd'den yaptığı şu rivâyete dayanmaktadır. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam şöyle der: *"Bu konuda (Kur'an'da Arapça'dan başka dillerden kelimelerin bulunup bulunmadığı hususunda) ihtilaf vardır. İslâm hukukçuları (fâkihler) var olduğunu Arap dilleri de yok olduğunu savunmaktadırlar. Bana göre doğru olan her iki görüşü de doğrulayan yaklaşımdır. Şöyle ki; şüphesiz bu kelimelerin asılları fâkihlerin de belirttiği gibi, yabancıdır. Fakat bu lafızlar Araplara ulaşmış, onlar bunları lisanlarında kullanmış ve Arapçalaştırmışlar, böylece bu kelimeler Arapça olmuşlardır. Sonra bu ifadeler Arap diline dahil olmuşken Kur'an nâzil olmuştur. Dolayısıyla bu kelimelerin Arapça olduğunu söyleyen kimse de bunların yabancı olduğunu söyleyen de doğru söylemektedir".*⁶⁷

Ebû Ubeyd'in bu görüşüne muarreb konusunda ilk eseri yazan Ebû Mansûr Cevâlikî'nin (ö. 540/1145) yanısıra İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve bazı âlimler de katılmaktadır. Cevâlikî, *el-Muarreb* isimli eserinde bu kelimelerin Arapçaya dışarıdan dâhil olduklarından esas itibarıyla yabancı olduklarını ancak Araplar tarafından kullanılarak Arapçalaştırıldıklarını, bu yönüyle de Arapça olduklarını dolayısıyla her iki kesimin de doğru söylediğini savunmaktadır.⁶⁸

⁶⁶ Nasuhi Ünal Karaarslan, *Câmi' at-Ta'rîb ve Arapça'da Yabancı Kelimeler Meselesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doçentlik Tezi, 1982), 66-67.

⁶⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/290; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/129.

⁶⁸ Ebû Mansûr el-Cevâlikî, *el-Muarreb mine'l-Kelâmi'l-A'cemî 'ale'l-Mu'cem* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1410/1990), 53.

Bazı âlimler ise Kur’ân’da yabancı olarak nitelenen bu kelimelerin, zaman içerisinde diller arasında oluşan bir ittifaktan başka bir şey olmadığını bunların Arap dilinde de diğer dillerde de mevcut olduğunu belirtmektedirler.

Nitekim Taberî, seleften “*Kur’ân-ı Kerîmde her dilden kelime vardır*” şeklinde nakledilen sözlerin, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bir kısım kelimelerin Arapçanın dışında başka dillerde de kullanıldığı anlamına geldiğini ve bu kelimelerin aslen belli bir dile mensup olup diğer bir dilde sonradan kullanıldığına dair herhangi bir delil bulunmadığından bu gibi iddialarda bulunmanın da tutarsız olacağını ve bu tür kelimelerin Arapçada ve alındıkları söylenen dillerde başlangıçtan beri bulunduğunu (tevâfuku’l-luğateyn/lügat), bunları ne Arapça’nın diğer dillerden ne de onların Arapça’dan almadıklarını, bu kelimelerin kök itibarıyla Arapça olması için Arapların yabancılara bir üstünlüğü olmadığı gibi, yabancılardan da bu konuda hak sahibi sayılmayacağını, çünkü bu kelimelerin her iki dilde de aynı anda mevcut olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹

Suyûtî, Kur’ân-ı Kerîm’de bulunan yabancı kelimeler ve mensup oldukları diller ile ilgili; Habeşçe 25, Farsça 24, Nebatça 22, İbrânîce 16, Süryânîce 16, Rumca 8, Kıptîce 7, Berberce 7, Hintçe 3, Zencice 3 ve Türkçe 1 olmak üzere 11 ayrı dile ait toplam 132 kelime zikretmiştir. Fakat bu kelimelerin 20’si birden fazla yabancı dile nispet edilmiştir.

Farklı dilleri konuşan toplumların çeşitli vesilelerle kelime alışverişinde bulunması ve zamanla bu kelimelerin dillerine yerleşmesi doğal bir durumdur. Araplar da tarih içerisinde etkileşimde buldukları diğer milletlerin dillerinden bazı kelimeleri alarak kullanmışlar ve zamanla bu kelimeler Arapçanın değişmez parçası haline gelmiştir. Ayrıca Kur’ân’da yer alan ve yabancı olduğu söylenen kelimelerin büyük çoğunluğunun Arapçanın da içinde yer aldığı Sami dillerine nispet edilmesi de bu konuda gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Zira aynı dil ailesine mensup dillerde ortak kelimelerin bulunması oldukça sık rastlanan bir durum olup Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlünden önce Arapça’ya girmiş ve Arapçalaşmış olan bu tür kelimelerin Kur’ân’da bulunması Kur’ân’ın Arapça olarak indirildiğini beyân eden ayetlerle herhangi bir tezat teşkil etmemektedir.

2. Dinî Kavramlar

Kur’ân-ı Kerîm’de Arapların daha önce hiç kullanmadığı ya da farklı anlamlarda kullandığı birçok yeni kelime ve lafız mevcuttur ki bunlar zamanla birer dinî ıstılâh, kavram olmuşlardır. Allah’ın isimleri, ahiretle ilgili lafızlar ve fikhî kelimeler gibi İslâm inancına ve ibadet esaslarına ait bu terimler de Kur’ân müfredâtındaki garâbetin sebepleri arasında sayılmaktadır.

Meselâ, Câhiliye döneminde de kullanılan ‘أُحْدُ’ kelimesi “mezarın bir yanına yarılan oyuk ve mağarayı andıran, mahzen gibi ölümlerin birbiri üzerine konulduğu ve işaretle

⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 1/34.

belirlendiği bir yer" manasına gelir.⁷⁰ Bu kelimedenden türeyen 'إِلْحَاد' kelimesi ise 'kabre bir oyuk yapmak' anlamına geldiği gibi, 'meyletmek ve yüz çevirmek' manasına da gelmektedir.⁷¹ İslâmî literatürde ise 'haktan yüzünü dönüp, batıla meyleden ve batıl mezhep üzere olanlara' denir. Kur'an-ı Kerim'de farklı türevleriyle (يلحدون - إلحاد) dört âyette geçen bu kelimenin 'haktan sapmak, ayrılmak, saptırmak, inatla inkâr etmek' anlamında kullanıldığını görmekteyiz.⁷² "Kim de orada (وَمَنْ يَرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ الْإِيمِ) "Kim de orada zulmederek haktan sapmak isterse, biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız."⁷³ (إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا) "Âyetlerimiz konusunda haktan (doğruluktan) sapanlar bize gizli kalmaz."⁷⁴

Yine 'رُكُوع' kelimesi de İslâm'dan önce 'eğilmek, başı öne eğmek, putlara tapmak, (zenginlikten sonra fakirliğe düşerek) düşkün olmak' anlamlarında kullanılmaktadır.⁷⁵ Kur'an-ı Kerim'de ise on üç âyette farklı türevleriyle geçen bu kelime 'namazın hareketlerinden biri olan kırâatin tamamlanmasından sonra baş ve sırt düz bir yüzey oluşturacak ve eller dizlere ulaşacak biçimde öne doğru eğilmek' anlamında özel bir mana kazanmıştır.⁷⁶ "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) "Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşta eresiniz."⁷⁷

Kur'an'da aynı âyette iki defa geçen ve müfredi 'نفل' olan 'أنفال' kelimesi sözlükte 'bir asıl üzerine yapılan ziyade' anlamına gelmektedir. Câhiliyye döneminde de 'ziyade, bağış' anlamında kullanılan bu kelime,⁷⁸ Kur'an-ı Kerim'de ise (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ (Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: "Ganimetler, Allah'a ve Resûlüne aittir."⁷⁹ âyetinde lügat manalarının yanında özel bir anlam kazanarak Allah yolunda cihada çıkıp bu gayeyi gerçekleştirdikten sonra, ele geçen ganimetten Müslümanlara bir bağış ve hediye babından verilen 'savaş gelirleri' manasında kullanılmıştır.⁸⁰

3. Arapçanın Zenginliği

Bilindiği gibi Arapça'da müterâdif (iki ya da daha fazla kelimenin aynı anlama gelmesi), ezdâd (bir lafzın iki zıt manaya gelmesi), müşterek (bir lafzın iki ya da daha fazla

⁷⁰ İbn Manzûr, "Lahd", 3/383; ez-Zebîdî, "Lahd", 9/134, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, 2/817.

⁷¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Elfâzi Garîbi'l-Kurân*, 737.

⁷² Üde, Halîl Ebu Üde, *et-Tatavvuru'd-Delâli* (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1405/1985), 273-275; Ahmet Çelik, *Kur'an Semantiği Üzerine* (Erzurum: EKEV Yayınları, 2002), 84-86.

⁷³ el-Hac 22/25.

⁷⁴ Fussilet 41/40.

⁷⁵ İbn Manzûr, "Rükû" 8/133; ez-Zebîdî, "Rükû", 21/122; *el-Mu'cemu'l-Vasît*, "Rükû", 1/370.

⁷⁶ Üde, *et-Tatavvuru'd-Delâli*, 185-187.

⁷⁷ el-Hac 22/77.

⁷⁸ İbn Manzûr, "Nefel", 11/670; ez-Zebîdî, "Nefel", 31/16; *el-Mu'cemu'l-Vasît*, "Nefel", 2/942.

⁷⁹ el-Enfâl 8/1.

⁸⁰ Üde, *et-Tatavvuru'd-Delâli*, 524-526.

manaya gelmesi) vb. birçok açıdan lafız çeşitliliği bulunmaktadır. Kur'ân kelimelerindeki garîbliğin sebeplerinden biri de bu tür çeşitliliğin Kur'ân'da da mevcut olmasıdır.

Terâdüf: Kur'ân-ı Kerîm'de 'بزغ' ve 'طلع' kelimeleri farklı âyetlerde 'doğmak' anlamında eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Meselâ; ﴿فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ﴾⁸¹ ayetinde 'بَازِغَةً' kelimesi, ﴿وَتَرَى الشَّمْسُ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا عَرَبَتْ تَقْرِبُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ﴾⁸² ayetinde ise 'طَلَعَتْ' kelimesi aynı anlamı gelmektedir.

İbn Fâris 'بزغ' ve 'طلع' kelimelerinin 'bir şeyin doğması ve ortaya çıkması' anlamında aynı manaya geldiklerini ifade etmiş,⁸³ Halîl b. Ahmed ise 'بزوغ' kelimesinin 'أول الطلوع' 'güneşin doğumunun başlangıcı' anlamında olduğunu söylemiştir.⁸⁴ Râgıb el-İsfahânî de 'طالعا' 'بازغ' / 'بازغا' âyetlerindeki 'بازغ' kelimesini 'منتشر الضوء' 'ışığı yaymış bir şekilde doğarken' şeklinde açıklayarak bu kelimelerin güneşin ve ayın doğuşu için kullanıldığını belirtmiştir.⁸⁷

Müşterek: 'حين' kelimesi Kur'ân'da 'sene', 'ecellerin/vâdelerin sonu', 'saat (zaman, vakit, an)' ve 'muayyen bir sınırı olmayan belirsiz zaman' olmak üzere dört farklı anlamda kullanılmaktadır. Bu kelime; ﴿تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا﴾⁸⁸ ayetinde 'sene'; ﴿وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾⁸⁹ ayetinde 'ecellerin, vâdelerin sonu'; ﴿فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ. وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ﴾⁹⁰ ayetinde 'saat, zaman, vakit';

⁸¹ el-En'âm 6/78.

⁸² el-Kehf 18/17.

⁸³ Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 1/244.

⁸⁴ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Samarrâî (Lübnan: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.) 4/385.

⁸⁵ el-En'âm 6/77.

⁸⁶ el-En'âm 6/78.

⁸⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 122; Muhammed Nureddîn Müneccid, *et-Tezâd fî'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1999), 199-202.

⁸⁸ İbrâhîm 14/25.

⁸⁹ el-Bakara 2/36.

⁹⁰ er-Rûm 30/17-18.

{Onun haberlerinin doğruluğunu bir süre sonra mutlaka öğreneceksiniz.} ⁹¹ ayetinde ise ‘belirsiz zaman’ anlamında kullanılmıştır.⁹²

Ezdâd: ‘قُرْوَاء’ kelimesinin çoğulu olan ‘قُرْوَاء’ lafzı ‘hayız’ ve ‘temizlik’ anlamında iki zıt manada kullanılmaktadır. Meselâ; {وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} {Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.} ⁹³ âyetindeki ‘قُرْوَاء’ kelimesi hakkında âlimler iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Bazı âlimler bu kelimenin ‘hayız’ anlamına geldiğini savunurken, bazıları ise ‘temizlik’ anlamında olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁴ İbn Abbâs’tan her iki görüş de rivâyet edilmiştir. Ahmed b. Hanbel ise “Önceleri ‘قُرْوَاء’ kelimesinin ‘hayızdan temizlenme’ manasında olduğunu söylüyordum. Ama şimdi onun ‘hayız’ manasında olduğunu düşünüyorum.”⁹⁵ demiştir.⁹⁶

Ebû Ubeyde bazılarının “قُرْوَاء” kelimesine “hayız” bazılarının ise “temizlik” anlamı verdiğini aslında her iki kesiminde isabet ettiğini çünkü bazı âlimlerin bu kelimeyi “temizlik halinden hayızlı döneme geçiş veya hayızlı dönemden temizliğe geçiştir.” şeklinde izah ettiklerini belirtmektedir.⁹⁷ Râgıb el-İsfahânî ise garîb kelimeleri açıkladığı Müfredât isimli eserinde bu konuda şöyle demektedir: “Gerçekte “قُرْوَاء” kelimesi normal halde olan kadının özel günlerine geçmesini ifade eder. Be kelime kadının hem “temizlik dönemini” hem de onun ardından gelen “adet dönemini” ifade eden bir isim olduğu için, bu iki durumun her birisi için de kullanılabilir. Çünkü iki anlam için konulan her isim, tek başına olduğu zaman onların her birisi için de kullanılır.”⁹⁸

4. İslâm Fetihleri

İslâm fetihlerinin başlaması ve İslâm coğrafyasının genişlemesiyle Araplar başka milletlerle karışıp, farklı kültür ve dile sahip insanlarla beraber yaşamaya başlamışlardır. Fethedilen bu bölgelerde yaşayan ve Müslüman olan milletler büyük bir azimle Kur’ân-ı Kerîm’i okumaya ve onun dilini öğrenmeye çalışmışlardır. Tabii olarak Arap olmayan bu yeni Müslümanlar Arapçayı usûlüne uygun konuşamadıkları için Arap dilinin bozulmasına neden olmuşlardır.

⁹¹ Sâd 38/88;

⁹² ‘Abdu’l-‘Âl Sâlim Mekrem, *el-Müştekü’l-Lafzî fi Dav’i Garîbi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Âlemü’l-Kutub, 2009), 108-109; Mukâtil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (*Kur’ân Terimleri Sözlüğü*), thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 276-278.

⁹³ el-Bakara 2/228.

⁹⁴ “قُرْوَاء” kelimesinin “temizlik” anlamında olduğunu söyleyenler Hicâz fakihleri, “hayız” anlamında olduğunu söyleyenler ise Irak fakihleridir.

⁹⁵ Ebû Hayyân Endelüsî, *Bahru’l-Muhîr*, thk: Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1420), 2/454-456.

⁹⁶ Kâsım b. Muhammed İbnü’l-Enbârî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1987), 27-32; Sabri Türkmen, “Kur’ân-ı Kerim’de Ezdâd”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2010), 105-106.

⁹⁷ Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, 1/4.

⁹⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2001), 789.

İbnü'l-Esîr özellikle konuşma dilindeki bu bozulma ile ilgili şöyle demektedir: “Ülkeler fethedilip Araplar bu bölgelerde yaşayan Fars, Rûm, Habeş Nebâtî ve diğer kavimlere mensup insanlarla beraber yaşamaya başlayınca dilleri birbirine karıştı. Daha sonra yetişen nesil Arapçayı günlük konuşma ihtiyacına yetecek kadar öğrendi. İhtiyaç duyulmadığı ve teşvik edici sebepler de az olduğu için daha fazlasını öğrenmeyi ihmal ettiler. Tâbiîn devrinden sonra Arapça yabancılaşmaya yüz tuttu ve Arapçayı iyi bilenlerin sayısı çok azaldı.”⁹⁹ İbn Haldûn ise: “Arapçada manaları, i'râb adı verilen hareketlerle anlatma melekesi bozulunca bu melekenin korunması için belli kaideler ortaya konuldu. Arap olmayan kavimlerle temasları ve kaynaşması neticesinde bu bozulma devam ederek kelimelerin anlamlarına da sirâyet etti. Araplaşmış olanların Arap dilinde kullanılan açık ifadelere aykırı olan lafızlara yönelmeleri sebebiyle birçok Arapça kelime asıl manalarının dışında kullanılmaya başlandı”¹⁰⁰ diyerek Arap dilindeki bozulmanın zamanla kelime anlamlarını da etkilediğini ifade etmektedir.¹⁰¹

Arap dilindeki bu lahn¹⁰² (hatalı kullanım) Câhiliye döneminde ve İslâmiyet'in ilk yıllarında nadiren de olsa görülmektedir. Hz. Peygamberin (sav) huzurunda hatalı konuşan birisi için «أَنْتُمْ قَائِلَةٌ قَدْ ضَلَّ» “Kardeşiniz hata yaptı, onu (konuşmasını) düzeltiniz.”¹⁰³ şeklinde uyarıda bulunduğu rivâyet edilmektedir. Hulefâ-i Râşidîn döneminde ise özellikle İslâm coğrafyasının genişlemesiyle lahn hadiseleri artış göstermiştir. Hz. Ömer bir gün yoldan geçerken atış tâlimi yapan kişilerin hedefi vuramadıklarını görünce onları uyarır. Onlarda atış tâlimi yaptıklarını ifade etmek için “نحن قوم متعلمين” şeklinde hatalı bir ifade kullanırlar. Bunun üzerine Hz. Ömer: “لحنكم أسوأ من رميكم” “Sizin konuşmanızdaki hatanız atışlarınızdaki isabetsizlikten daha kötüdür. Zira ben Resullulah'ın (sav) «رحم الله امرأ» “Dilini düzelten kişiye Allah rahmet etsin.” dediğini işittim” der.¹⁰⁴ Yine Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den gelen “من أبو موسى” şeklinde yazan mektubu görünce yaptığı bu hata nedeniyle kâtibin cezalandırılmasını istediği nakledilmektedir.¹⁰⁵

Konuşma dilindeki bu hataların Kur'ân kırâatine de yansıdığını gösteren ve nahiv ilminin vaz'ına sebep olarak zikredilen hadiselerden biri kaynaklarda şöyle anlatılmaktadır:

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Meccüddîn Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979), 1/5.

¹⁰⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 4. Baskı, Yay. Haz. Arslan Tekin, (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2018), 2: 1234.

¹⁰¹ Arslan, *İbnü'l-Yezîdî ve Garîbu'l-Kur'ân'ı*, 51.

¹⁰² **Lahn**: Kelimelerin telaffuzunda, vezin ve manalarında, cümle terkip ve düzeninde ölçüyü aşmaya, i'râba muhalefet etmeye, konuşma dilindeki gramer hatalarına denir.

¹⁰³ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.), 2/10, 3/249; Suyûtî, *el-Muzhir*, 2/396. Hadis için bkz.: Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî, Safvet Sakkâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 1/611.

¹⁰⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/249; İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, 244; Hadis için bkz.: Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004/1425), 2/23.

¹⁰⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/10; Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü Hilâl, 1423), 2/149; Mustafa Sâdik er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1394/1974), 1/237-238.

H. Ömer'in hilafeti sırasında bir bedevi gelerek kendisine Kur'an'dan bir şeyler okutulmasını ister. Bunun üzerine ona Kur'an okuyan kişi "Berâe" sûresindeki ﴿أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ﴾ (AN'NALLAH BARI'U) {Allah ve Resûlü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır.}¹⁰⁶ âyetini hatalı olarak "وَرَسُولُهُ" şeklinde 'lam'ın kesriyle okur. Bunu duyan bedevi: "Hiç Allah, Resulünden uzak olur mu? Eğer Allah Resulünden uzaksa ben daha uzağım." der.

Dil bilimciler, Arap dilini bozulmalara karşı korumak ve yabancılara Arapçayı daha kolay öğretmek için ilk adım olarak dil mufredâtını bedevi Araplardan toplamak suretiyle lugat çalışmalarına, ikinci adım olarak da Arap dilinin kaidelerini koymaya başladılar. Bu dilbilgisi ve sözlük çalışmaları arasında halk dilinde hatalı kullanılan kelime, terim, terkip ve deyimlerin derlenip doğrularının verildiği dil çalışmaları önemli bir yer tutar.¹⁰⁷

Arap dilinde hatalı kullanımların hızla yayılması ve özellikle Kur'an kırâatında da görülmeye başlanması karşısında idareciler ve dilbilimciler, fasîh Arapçayı korumak amacıyla Arapçanın kural ve kaidelerinin tespit edilmesi başta olmak üzere çeşitli tedbirler almışlardır. Alınan bu tedbirler konuşma dilinde artan hatalı kullanımın azalması, yazı dilinin korunması ve Kur'an'ın doğru okunup anlaşılmasında önemli bir rol oynamıştır.

İslâm fetihleri neticesinde Araplar da yavaş yavaş fesâhatten uzaklaşmışlar bu da ilk döneme göre Kur'an'ı anlamayı zorlaştırmış ve daha fazla kelimenin garîb sayılmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Ayrıca bu fetihlerle beraber birçok yabancı kelime Arapçaya girerek, Araplar tarafından benimsenmiş bunun neticesinde de birçok Arapça kelime canlılığını yitirmiş ve garîb duruma düşmüştür.

SONUÇ

Arapça olarak indirilen Kur'an-ı Kerim'de anlamı herkes tarafından bilinen, kolayca anlaşılabilir kelimeler bulunduğu gibi manası sadece ilim ehli tarafından bilinebilen ve garîb olarak isimlendirilen kelimelerde bulunmaktadır. Bu kelimelerin sayısı İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren giderek çoğalmış; sahâbe döneminde oldukça sınırlı sayıda kelime garîb olarak görülürken zamanla daha fazla kelime garîb olarak algılanmaya başlamıştır.

Kur'an-ı Kerîm, genel anlamda Kureyş lehçesi ile Arapça olarak indirilmesine rağmen onda diğer bazı Arap lehçelerinden ve az da Arapça dışındaki dillerden Arapçaya girerek muarreb olan birtakım kelimelerin bulunması bu kelimelere âşina olmayan insanlar tarafından garîb olarak görülmüştür. Kur'an'ın bazı lafızlarındaki garipliğin en önemli nedeni, onda her biri fasîh olan lehçelerden ve dillerden kelimelerin bulunmasıdır.

Kur'an-ı Kerîm'de Arapların daha önce hiç kullanmadığı ya da farklı anlamlarda kullandığı birçok yeni kelime ve lafız mevcuttur ki bunlar zamanla birer dinî istilâh,

¹⁰⁶ et-Tevbe 9/3.

¹⁰⁷ Şehabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007), 157.

kavram olmuşlardır. Allah'ın isimleri, ahiretle ilgili lafızlar ve fikhî kelimeler gibi İslâm inancına ve ibadet esaslarına ait bu terimler de Kur'an müfredâtındaki garâbetin sebepleri arasında sayılmaktadır.

Arapça'da müterâdif (iki ya da daha fazla kelimenin aynı anlama gelmesi), ezdâd (bir lafzın iki zıt manaya gelmesi), müşterek (bir lafzın iki ya da daha fazla manaya gelmesi) vb. birçok açıdan lafız çeşitliliği bulunmaktadır. Kur'an müfredatındaki garîbliğin sebeplerinden biri de bu tür kelimelerin Kur'an'da da mevcut olmasıdır.

İslâm fetihleriyle beraber farklı kültürlerle yakınlaşma neticesinde Arap dilinin bozulmaya başlaması ve Arapların yavaş yavaş fesâhatten uzaklaşmışları ilk döneme göre Kur'an'ı anlamayı zorlaştırmış bu da daha fazla kelimenin garîb sayılmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Ayrıca Arapça ile diğer diller arasındaki etkileşim sonucunda birçok yabancı kelime Arapçaya girerek, Araplar tarafından benimsenmiş bunun neticesinde de bazı Arapça kelimeler canlılığını yitirmiş ve garîb duruma düşmüştür.

KAYNAKÇA

- Alî el-Muttakî, Hüsâmeddîn b. Abdilmelik. *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*. 5. Baskı. Thk. Bekrî Hayyânî - Safvet Sakkâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 1401/1981.
- Arslan, Şükrü. *İbnü'l-Yezîdî ve Garîbu'l-Kur'an'ı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1982.
- el-Askalânî, Ahmed b. 'Alî b. Hacer. *Fethu'l-Bârî Şerh-ü Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife. 1379.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. 9 Cilt. Thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr. 1423/2002.
- Câhız, Ebû Osman 'Amr b. Bahr b. Mahbûb Kinânî. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü Hilâl. 1423.
- el-Cârim, Alî - Emîn, Mustafâ. *el-Belâğatu'l-Vâdiha*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif. 1984.
- el-Ceremî, Muhammed İbrâhîm. *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'an*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem. 1422/2001.
- el-Cevâlikî, Ebû Mansûr. *el-Muarreb mine'l-Kelâmi'l-A'cemî 'ale'l-Mu'cem*. Beyrut: Dâru'l-Kalem. 1410/1990.
- Çelik, Ahmet. *Kur'an Semantiği Üzerine*. Erzurum: EKEV Yayınları. 2002.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MÜİFV Yayınları. 2. Basım 2011.
- Ebû Muğlî, Semih. *Kur'an'ın Dilleri (Kur'an'da Arapça Olmayan Kelimeler)*, Çev. Muammer Erbaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Fezâilu'l-Kur'an*. Thk. Mervân 'Atiyye. Muhsin Harrâbe - Vefâ Takıyyuddîn. Dımaşk-Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr. 1415/1995.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'an*, Thk. Fuâd Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hancî. 1381.

- Elmalı, Hüseyin-Arslan, Şükrü. “Garib” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 13/374-375. İstanbul: TDV Yayınları. 1996.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. *Bahru'l-Muhît*. Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fıkr. 1420.
- el-Endelüsî, Ebû Hayyân. *Tuhfetü'l Erîb bimâ fi'l-Kur'ân mine'l-Garîb*. Thk. Semîr el-Meczûb. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî. 1983/1403.
- Ergüven, Şehabettin. “Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007), 155-183.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luğa*. 8. Cilt. Thk. Muhammed 'Avz Mur'ib, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî. 2001.
- el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed. *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye. ty.
- Gökkır, Bilal. “Kur’ân'da Yabancı Kelimeler Meselesine Oryantalist Bir Yaklaşım”. *Marife Dergisi* 2/3 (2002), 135-142.
- Güler, İsmail-Alan, Sevde. “Kureyş Lehçesinin Klasik Arapçaya Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 327-341.
- Gümüş, Sadrettin. “Garîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6. (1993), 9-26.
- Gündüzöz, Soner. *Kur'ân'ın Eşsiz Dili*. Samsun: Etüt Yayınları. 2011.
- el-İsfahânî, Râğib. *el-Müfredât fî Elfâzi Garîbi'l-Kurân*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk - Beyrut: Dâru'l-Kalem – Dâru's-Şâmiye. 2012.
- el-İsfahânî, Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü. Çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları. 2001.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed. *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Thk. Abdusselâm Abde's-Şâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye. 1422.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğa ve Sünenü'l-'Arabî fî Kelâmiha*. Nşr. Muhammed Alî Beydûn. Beyrut: Dâru'l-Kutubil-İlmiyye. 1418/1997.
- İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*. Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Fıkr. 1399/1979.
- İbnü'l-Enbârî, Kâsım b. Muhammed. *Kitâbu'l-Ezdâd*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye. 1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed. *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye. 1399/1979.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. 2 Cilt. Yay. Haz. Tekin Arslan. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları. 4. Basım. 2018.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 2013.
- Jeffery, Artur. *The Foreign Vocabulary of The Qur'ân*. Baroda: Oriental Institue. 1938.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. *Câmi' at-Ta'rib ve Arapça'da abancı Kelimeler Meselesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1982.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâtı*. İstanbul: MÜİFV Yayınları. 5. Basım. 2006.
- Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabiyye. *el-Mu'cemu'l-Vasît*. Mısır: Dâru'l-Me'ârif. 1972.
- Mekrem, 'Abdu'l-'Âl Sâlim. *el-Müşterekü'l-Lafzî fi Dav'i Garîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Âlemü'l-Kutub. 2009.

- Mekrem. *Zevâhîru'l-Luğaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 1409/1988.
- Mukâtil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm (Kur'ân Terimleri Sözlüğü)*. Thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları. 2016.
- Müneccid, Muhammed Nureddîn. *et-Tezâd fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr. 1999.
- Özbalıkçı, Mehmet Raşit. *Kur'ân ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*. İzmir: Akademi Yayınları. 2006.
- er-Râfî, Mustafa Sâdık. *İ'câzu'l-Kur'ân ve Belâgatu'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî. 8. Basım. 1425/2005.
- er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî. 1974/1394.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân'î'l-Azîm*. Thk. Hüseyin Elmalı. Ankara: TDV Yayınları. 2018.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn. 10. Basım. 1977.
- Türkmen, Sabri. "Kur'ân-ı Kerim'de Ezdâd". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2010), 97-108.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *el-Muzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*, Thk. Fuâd 'Alî Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye. 1418/1998.
- es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye. 2004/1425.
- es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi)* Çev. Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Madve Yayınları. ts.
- eş-Şâfiî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*. Çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan, Ankara: TDV Yayınları. 2012.
- Ûde, Halîl Ebu. *et-Tatavvuru'd-Delâli*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr. 1405/1985.
- Uveys, Abdülhalîm. *Mustalahâtu Ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü'l-Vefâ. 2007/1428.
- et-Tayyâr, Musâid b. Süleyman. *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 3. Baskı. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî. 1432.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle. 1420/2000.
- ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 40 Cilt. Thk. Mecmû'at mine'l-Muhakkikîn. Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.
- ez-Zehbî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. 2 Cilt, Mektebetü Kahire: Vehbe. 2000.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullâh. *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâtî. Kâhire: Dâru'l-Hadîs. 1428/2006.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdulaziz. *Kur'ân İlimleri (Menâhilu'l-İrfân Tercümesi)*. 2 Cilt. Çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayıncılık. 2015.